

ШТРИХИ

Олександр БОРОНЬ

РОМАН ЖОРЖ САНД «МАЛЕНЬКА ФАДЕТТА» ЯК ІМПУЛЬС ДО НАПИСАННЯ ШЕВЧЕНКОВОЇ ПОВІСТІ «БЛИЗНЕЦЬ»

Зображення близнюків у різних сюжетних ситуаціях завжди давало багатий матеріал для художніх експериментів іще від часів античності. Певної популярності ця тема зажила і серед європейських романтиків, тому немає нічого дивного, що до неї звернувся й Тарас Шевченко у прозовій творчості. Розповідь про різну долю братів-близнюків стала першим оригінальним сюжетом для прозаїка після написання трьох повістей за фабулою однойменних чи майже однойменних поем, якщо прийняти аргументацію, що «Близнець» написано саме 1854 р., а не 1855-го, як вважалося раніше [докладно див.: 1, 122—126]. Здебільшого дуже складно або майже неможливо з'ясувати, що стало поштовхом до написання того чи того Шевченкового твору. В деяких випадках доводиться обмежуватися хіба що гіпотезами, більш або менш вірогідними припущеннями.

Інший аспект дослідження повісті становить її порівняння із творами, головними героями у яких виступають близнюки. До першого кола таких компаративних студій належать, ясна річ, тексти, написані приблизно в той самий період, що й «Близнець», хоча паралелі з віддаленими в часі появи творами теж можуть дати чимало нового для розуміння художньої своєрідності Шевченкової повісті. За п'ять років до «Близнецов» відома французька письменниця Жорж Санд, надзвичайно популярна в Росії як у перекладах, так і мовою оригіналу, змалювала характери братів-близнюків у невеликому романі «Маленька Фадетта», що друкувався в газеті «Le Crédit» з 1 грудня 1848 р. по 31 січня наступного. У 1849 р. в Парижі випущено його окреме видання у двох томах [8].

Перш ніж зіставляти обидва твори, треба з'ясувати, чи міг Шевченко ознайомитися з цим романом Жорж Санд. Учасники Каратауської експедиції 1851 р. мали видання французької письменниці в оригіналі: на Шевченковій сепії «Серед товаришів» (1851) біля Людвіка Турно на килимі зображено розгорнуту книжку, на обкладинці якої прочитується: «G. Sand 1851» [7:10, № 41]. Поза сумнівом, польські друзі поета, які читали французькою, обговорювали з ним нові твори письменниці [детальніше про Шевченкову обзна-

ність із доробком Жорж Санд див.: 1, 403—410]. Поет міг прочитати опубліковані в російській журнальній періодиці окремі переклади її творів.

Єгор Косарев, командир роти, потім — півбатальйону першого Оренбурзького лінійного батальйону в Новопетровському укріпленні, безпосередній начальник Шевченка в 1852—1857 рр., розповідав Миколі Новицькому, що після спорудження 1846 р. цього укріплення тривало його облаштування. Описуючи, як із часом налагодилося життя, він зауважив: «Стали мы получать, хоть и не очень-то исправно, “Русский инвалид”, “Пчелку” и даже тогдашние журналы “Отечественные записки” и “Современник” — в складчину, разумеется...» [5, 267]. Офіційну газету військового відомства офіцери мусили читати обов'язково, а от часопис «Северная пчела» та літературні журнали належали до їхнього вільного вибору. Зі слів Є. Косарева зрозуміло, що в убогій бібліотеці укріплення були окремі номери чи навіть річні комплекти журналу «Отечественные записки». На те, що Шевченко його регулярно читав на засланні, прямо вказує згадка в тексті повісті «Близнецы». Її головний герой Саватій помітив у гостях у своєї майбутньої дружини, що на столі поруч із в'язанням лежала книжка «“О[течественных] з[аписок]”, развернутая на “Давиде Копперфильде”» [7:4, 115]. Переклад роману Чарльза Дікенса друкувався в журналах впродовж 1851 р. (від лютого по жовтень включно).

Логічно припустити, що Шевченко мав змогу в укріпленні ознайомитися з номерами журналу і за попередній, 1850-й, рік. Поет перебував під арештом спершу в Оренбурзі, згодом в Орську від 23 квітня по 2 вересня [6, 188, 241], 17 жовтня прибув до укріплення [2, 235]. У 69-му томі (березневе і квітневе числа) журналу за 1850 р. уміщено переклад роману «Маленька Фадетта» [3]. Третій номер дістав цензурний дозвіл 28 лютого. Дуже ймовірно, він прочитав цю публікацію.

Роман розпочинається з того, що в родині Барбо з різницею в кілька хвилин народилися близнюки, старшого з яких назвали Сильвине, а меншого Ландрі. Попри майже абсолютну схожість, із часом у характерах обох стали виявлятися суттєві відмінності: «Братья оба были молодцы, и если Ландри был мужественнее и живее Сильвине, зато Сильвине был деликатнее, ласковее брата, и ум его был гораздо тоньше» [3, № 3, 25]. Письменниця далі відзначає, що «близнецы были два создания, вовсе несходные по характеру» [3, № 3, 28], однак при цьому вони надзвичайно прив'язалися одне до одного, тому важко переживали навіть нетривалу розлуку. Натомість Шевченко у п'ятилітніх Ваті та Зосі наголошує майже абсолютну схожість: «Дети, как и вообще дети: хорошенькие, полненькие, румяные, как недоспелая черешня, и больше ничего. Разве только, что они похожи друг на друга, как две черешневые, едва зарумянившиеся ягоды. А больше ничего» [7:4, 30]. У тринадцятирічному віці так само зберігалася схожість зовнішності та характерів підлітків: «И так между собой похожи друг на друга, что только одна Прасковья Тарасовна могла различить их. И это сходство не ограничивалось одною наружностью, они походили друг на друга всем существом своим. Например, Ватя хотел учиться, и Зося тоже; Зося хотел гулять, и Ватя тоже» [7:4, 36]. У цьому полягає принципова відмінність у трактуванні психології близнюків в обох письменників.

Поворотним у розвитку сюжету в Жорж Санд став момент, коли батько вирішив віддати одного з братів у найми в сусіднє селище, поклавши обов'язок зробити вибір, кому саме піти, на них самих. Ландрі, як більш розважливий, наполягав на тому, що це він має залишити батьківський дім, із чим брат не погоджувався. Зрештою, жереб тричі випадав на користь рішення Ландрі. Рано-вранці, не попрощавшись із братом, він вирушив на роботу:

В эту минуту тетушка Барбо, смотря на Сильвине, который теперь остался ей один, не могла не подумать, что это был именно тот, с которым она рассталась бы с большею грустью. Конечно, то правда, что Сильвине был чувствительнее своего брата, частью потому, что характер его был слабее, отчасти и потому, что Творец предназначал в своих законах

природи, щоб из двух любящих друг друга существ одно всегда отличалось бoльшим развитием душевных качеств.

Дядюшка Барбо отдавал преимущество Ландри, потому что он любил трудолюбие и мужество и ни во что не ставил ласки и угодливость; зато мать души не слышала в Сильвине, который был милее и изнеженнее брата [3, № 3, 31].

Тобто відмінність у характерах близнюків викликала тріхи різне ставлення до них батьків.

Приблизно в тому ж віці, що й у братів у романі Жорж Санд, вирішальною в долі близнюків у Шевченковій повісті стала суперечка між їхніми названими батьками: Никифір Федорович мав намір зробити з обох семінаристів, тоді як Прасковія Тарасівна хотіла обох вивчити на офіцерів. До дискусії залучили і переяславського аптекаря Карла Осиповича:

— <...> Мы уже порешили, — говорила Прасковья Тарасовна, — чтобы одного нашего сына определить в военную службу, а другого по штатской. Так теперь не разделим их, кого куда.

— Обоих по штатской, но сначала нужно их чему-нибудь научить.

— И я так говорю, — проговорил спокойно Никифор Федорович.

— Господи! Вырастут, так научатся. Отец Лука и теперь не надивуется их познаниям. Да теперь же им скоро по четырнадцатому году пойдет, нужно думать что-нибудь.

— Я думаю сделать из них пока хороших семинаристов.

— А я офицеров.

— Быть по-твоему, делай себе офицера. А я пока семинариста. Теперь, значит, дело стало за тем, кому быть семинаристом, кому офицером. Пускай же решит судьба. Кинем жеребий. А вы будьте свидетелем, Карл Осипович. — Кинули жребий, и по жребию выпало Зосиму быть офицером, а Савватию семинаристом.

С того вечера Прасковья Тарасовна как будто бы начала предпочитать Зосю Вате. Разумеется, в мелочах. Однако ж эти мелочи заметил, наконец, и Степан Мартынович и говорил однажды в пасике, после чтения Тита Ливия, что это нехорошо, что одной матери дети, что должно быть все равно. Он говорил это про себя. А Никифор Федорович слышал про себя и горько улыбнулся.

Через год после этого происшествия решено было общим советом везти Зосю в Полтаву в кадетский корпус, а Ватю определить в гимназию в той же Полтаве. Сказано — и сделано [7:4, 37].

Названа мати, почавши віддавати напівприховану перевагу Зосимові, стала мимовільною призвідцею хибного виховання хлопця, хоч головна причина його моральної деградації полягала у згубному впливі військового середовища. Суголосність наведених епізодів в обох творах схиляє до висновку, що французький роман міг стати імпульсом до появи оригінального Шевченкового задуму повісті.

Надалі відмінності в зовнішності близнюків у творі Жорж Санд тільки посилюються:

Небольшое различие между ними, которое прежде с трудом можно было заметить, теперь сделалось очень ясно. Достигнув пятнадцатилетнего возраста, Ландри сделался здоровым, красивым молодцом, тогда как Сильвине все еще походил на хорошенького мальчика, тоненького и слабого. Их уже перестали смешивать, и несмотря на то что они все-таки ужасно походили друг на друга, не многие догадывались, что они были близнецы [3, № 3, 51].

Загалом фабульні схеми обох творів цілковито різняться: Жорж Санд зосереджується на художньому осмисленні складних особистих взаємин близнюків. Сильвине довго не може звикнути до перебування брата поза рідною домівкою, ревнує його до подарів, нових товаришів, а згодом — і до дівчини, якою ненадовго захопився Ландрі. Зрештою Ландрі по-справжньому закохався в нечупару Фадетту, онуку місцевої ворожки. Попрацювавши служницею, дівчина набула статечності та гарних манер, їхнє взаємне

почуття одне до одного тільки зміцніло, хоча батько Барбо спершу не схвалював цих взаємин. Упевнившись у бездоганній репутації Фадетти, яка ще й успадкувала чималі гроші після смерті бабусі, він погодився на її шлюб із сином. Насамкінець з'ясувалося, що Сильвіне, який раніше зневажав Фадетту, під час хвороби, коли вона допомогла йому одужати, усвідомив свою закоханість у неї. Відтак залишив рідних і записався в полк.

Шевченко, навпаки, як уже йшлося, акцентував схожість близнюків, прагнучи з усією можливою наочністю довести залежність розвитку особистості від середовища, освіти й виховання. Іван Котляревський, який наглядає за навчанням Ваті в гімназії і Зосі — у кадетському корпусі, в одному з листів до названих батьків «описывает добрые качества детей их и удивляется их необыкновенному сходству, как физическому, так и нравственному, и говорит, что он по мундирам их только и узнает» [7:4, 57]. У тому ж листі він мимохідь повідомляє про перший тривожний дзвіночок: «Раз у меня Зося попросил гривенник на какую-то кадетскую потребу, но я ему не дал: по опыту знаю, что нехорошо давать детям деньги» [7:4, 57]. Шевченко стисло описує поступове становлення характерів близнюків, яке перебуває в залежності від їхнього оточення:

Проходили невидимо дни, месяцы и годы. Зося и Ватя росли духом и телом в Полтаве, а Никифор Федорович и Прасковья Тарасовна старились себе безмятежно на хуторе и получали исправно каждый праздник поздравительные письма от детей. Потом стали получать ежемесячно, потом и чаще и уже не наивные детские письма, а письма такие, в которых начал определяться характер пишущих. Так, например, Зося писал всегда довольно лаконически: что он почти нищий между воспитанниками и что по фронту он из числа первых. А Ватя писал пространнее: он скромно писал о своих успехах, о нищете своей он не упоминал [7:4, 59].

У Жорж Санд відмінності між братами впливають із особливостей їхньої психології, якою вони наділені від природи, натомість Шевченко послідовно провадить своєрідний експеримент: як висловився в повісті Котляревський щодо близнюків, «от различного их воспитания выйдет психический опыт, который и покажет, какая произойти может разница от воспитания между двумя субъектами, совершенно одинаково организованными» [7:4, 57].

На відміну від роману Жорж Санд, у «Близнецах» немає складної суміші любовних почуттів. Саватій, прямує в Оренбург після закінчення Київського університету, заїхав у Полтаву, де попрощався зі своїм юнацьким коханням — Настею, на той час уже молодницею з дитям, народженим, схоже, поза шлюбом. Відслуживши лікарем визначений термін, Саватій повернувся на хутір в Україну, невдовзі познайомився з Наталею, з якою за рік одружився, чим повість і закінчується. Жодної любовної інтриги в Шевченковій повісті немає, закоханість Саватія і його щасливий шлюб потрібні письменникові, щоб логічно завершити в ідилічній тональності розповідь про зростання скромної обдарованої особистості, яка заслужила тихе родинне щастя.

В умовах гострого браку книжок і журналів на засланні у Новопетровському укріпленні Шевченко, вірогідно, прочитав роман Жорж Санд в «Отечественных записках», що, гадаю, навело його на думку опрацювати тему близнюків, але вже на українському матеріалі, у просвітницькому ракурсі. Про безпосередній вплив французької письменниці, звісно, не йдеться. Водночас переконливішою тепер видається заувага Євгена Кирилюка, що читання романів Жорж Санд «якоюсь мірою могло наштовхнути Шевченка на думку писати повісті» [4, 351], а іноді, як видно з наведених паралелей, навіть спонукати до написання конкретного твору.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Боронь О.* Спадщина Кобзаря Дармограя: джерела, типологія та інтертекст Шевченкових повістей. Київ: Критика, 2017. 496 с.
2. *Жур П.* Труді і дні Кобзаря: Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка / вст. стаття М. М. Павлюка. Київ: Дніпро, 2003. 520 с.

3. Занд Ж. Малютка Фадетта. Часть первая // Отечественные записки. 1850. Т. LXIX. Март. № 3. Отд. VIII. С. 21—52; Часть вторая. Апрель. № 4. С. 161—225.
4. Кирилюк Є. Т. Г. Шевченко: Життя і творчість. Київ: Держлітвидав України, 1959. 675 с.
5. Спогади про Тараса Шевченка / укладання і примітки В. С. Бородіна, М. М. Павлюка, О. В. Бороня; передмова В. Л. Смілянської. Київ: Дніпро, 2010. 608 с.
6. Тарас Шевченко. Документи та матеріали до біографії. 1814—1861 / за ред. Є. П. Кирилюка. Київ: Вища школа, 1982. 432 с.
7. Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. Київ: Наукова думка, 2001—2014.
8. Sand George. La Petite Fadett. Paris: Michel Lévy Frères, libraires-editeurs, 1849. Vol. 1. 335 p., vol. 2. 271 p.

Отримано 18 квітня 2022 р.

м. Київ

Palko O. Making Ukraine Soviet: Literature and Cultural Politics under Lenin and Stalin.

London: Bloomsbury Academic, 2020. 280 p.

Наприкінці 2020 р. вийшла друком англomовна монографія Олени Палько «Творимо Україну радянською: література і культурна політика за часів Леніна та Сталіна». Це інтердисциплінарне дослідження, в якому етапи конструювання радянської української культури 1917—1933 рр. відображено через життя і творчість Павла Тичини та Миколи Хвильового. У монографії аналізується модерністська поезія П. Тичини як свідчення ківських подій національної революції та громадянської війни; рання проза М. Хвильового як витоки пролетарської літератури в Україні; місце і роль обох письменників у процесах коренізації та українізації; поезія збірок «Замість сонетів і октав», «Плуг» П. Тичини як факт його ідеологічної переорієнтації; поетика памфлетів М. Хвильового, написаних під час літературної дискусії 1925—1928 рр., у фокусі розробки та реалізації проекту радянської української культури та ін. Цінність цієї професійно написаної історико-літературознавчої розвідки полягає насамперед у популяризації та доведенні самотності української літератури для англomовних читачів. О. Палько кидає виклик широко поширеній на Заході моделі вивчення радянської культури, згідно з якою всі мистецькі течії зародилися в Москві й звідти поширювалися в інші радянські республіки. Дослідниця розвінчує пропагандистську модель вищості й впливовості російських культурних тенденцій і доводить, що в 1920-х роках радянська Україна йшла власною оригінальною траєкторією культурного розвитку, яка проходила паралельно з російською.

Ірина ПУПІУРС

Наші
презентації